



เรื่องเมืองพิษณุโลก

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุภาพ



พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวชิราวุธ

ทรงพิมพ์ในงานประทานเพลิงศพ

คุณป้า อิศรางกูร ณ อยุธยา

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๖

คำนำ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวชิรมุกดาภิรมย์
รับสั่งมายังกรมคิดปลากร ว่าจะทรงพิมพ์หนังสือแจกในงานศพ
คุณบ๊วย อิศรางกูร ณ อยุธยา ผู้เป็นพระญาติผู้ใหญ่ ณ เมรุวัด
มกุฏกษัตริยาราม ในวнт ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ นั้น ขอให้
กรมคิดปลากรเลือกเรื่องหนังสือที่สมควรจะพิมพ์ถวาย และเรื่อง
หนังสือที่ของพระประสงค์นั้น โปรดให้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ
เมืองพิษณุโลก ด้วยเหตุว่า คุณบ๊วย อิศรางกูร ณ อยุธยา
เป็นบุตรของ พระยาพิษณุโลกาธิบดี ศิวรังสรรค์ อัครนคร
เกษตราธิบดี อรรคมหาดยายามาธิราชภักดี อภัยพรยบรา-
กรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองพระพิษณุโลก ในระยะ พ.ศ.
๒๔๒๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อกรมคิดปลากรได้ทราบพระกระแส
รับสั่งและพระประสงค์ดังกล่าว จึงให้เจ้าหน้าที่ตรวจดูเรื่องที่
เกี่ยวกับเมืองพิษณุโลก ก็เห็นว่าไม่มีเรื่องใดเหมาะเท่าเรื่อง
เมืองพิษณุโลก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อันเคยพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือ
เรื่อง "เที่ยวตามทางรถไฟ" จึงได้ให้คัดเรื่องดังกล่าวตั้ง

ไปถวายทอดพระเนตร ก็ทรงพอพระทัย จึงโปรดให้พิมพ์
 หนังสือเรื่องนแจก และโปรดให้พิมพ์พระธรรมเทศนาเรื่อง
 “หม่อมตากถา” ของพระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดอรุณราช
 วราราม ซึ่งถวายในงานพระกศัตถกษิณานุสรณ์ศพคุณบุ๋ย
 อิศรางกูร ณ อยุธยา ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปี
 บุษบากรได้ทรงทำเมือวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ไว้
 ข้างต้นหนังสือนี้ด้วย

กรมศิลปากรขอถวายอนุโมทนาพระกศัตถกษิณานุสรณ์
 นานุปทาน ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวาปี บุษบากร
 ทรงบำเพ็ญเพื่ออุทิศส่วนกุศลประทานแก่คุณบุ๋ย อิศรางกูร
 ณ อยุธยา ขอพระกศัตถกษิณานุสรณ์ที่ทรงบำเพ็ญจงเป็นประโยชน์
 สัมมัตต์ อำนวยอิฏฐิวิบุดมบุญผลแก่คุณบุ๋ย อิศรางกูร ณ อยุธยา
 ตามฐานนิยมสัมมัตตังพระประสงค์ทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๗ มกราคม ๒๔๙๖

ธมฺมตาคถา

พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดอรุณราชวราราม

ถวายเทศนาในงาน พระกุศลทักษิณานุปทานุสรณ์

ศพ คุณบู่ อิศรางกูร ณ อยุธยา

วันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๕



หนุหนุทานิ ภิกขเว อามนุตยามิ โว วยชฺชมา
สงฺขารา อุปฺปมาเทน สมฺปาเทถาคฺติ

บัดนี้ จะได้รับประทานถวายวิดีชันาพระธรรมเทศนา

ในธมฺมตาคถา เถถิมพระศรัทธาประดับพระบัญญัติธรรมใน

โองการที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวชิรมุขบาทร ทรงบำ

เพ็ญพระกุศลอุทิศทักษิณานุปทานุสรณ์แด่ศพ คุณบู่

อิสรางกูร ณ อยุธยา ผู้เป็นพระญาติชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งได้ถึงแก่

กรรมไปแล้วอนึ่ง เนื่องในงานพระกุศลตั้งศพธรรมมัย จัดเป็น

ส่วนพระกุศลจรรยาญาติสังคหกิจ ซึ่งเมณฑกศตวรรษของพุทธ

ศาสนิกชนทุกชนนถอพระพุทธานุภาพ ทงนถเพราะทรงนถอ

และพระเมตตาอาวไน คุณบุ๋ย อิศรางกูร ณ อยุธยา เป็น
พดว้จจย

คุณบุ๋ย อิศรางกูร ณ อยุธยา อาศัยบุญบารมืได้
อบรมมาแต่ปางก่อน นำให้อบตในสถกตมบรตาคักต เป็น
บุตรพระยาพิษณโลกาธิบตี (บัว) และคุณหญิงพิษณโลกา
ธิบตี (ขวัญยากถัน) และเป็นน้องสาวร่วมมารดาของเจ้าจอม
มารดาพรอ้อมในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาของพระ
บรมวงศ์ศบพิตร ทงเป็นผทสนทชดเชอกบพระบรมวงศ์ศบพิตร
เป็นอย่างดี นอกจากนบเนื่องเป็นพระญาติชั้นผู้ใหญ่แล้ว ท่าน
ยังเป็นผู้ ปรคัมปกครองผดงพระบรมวงศ์ศบพิตรเยยงพระพะเพียง
ผู้ใหญ่ ด้วยความเชิดชรักใคร่สนทใจมาตงแต่ยงทรงพระเยาว์
จนตราบเท่าถึงฉนมรณะ ในส่วนอบนิตยท่านมีน้ำใจโอนอ่อน
สุภาพ มีมารยาทตงมเล้งยมเรยบรอยเป็นอย่างดี ทงโอบอ้อม
อาวแกญาติมิตร วางตวงตงอยู่ในทศควรเคารพบชชา ทงเชอ
เพื่อเผอแผ่และอุปการะ บำรุงเดยงอบรมญาติผู้เยาว์มาจน
ได้ตเป็นหตถฐานมนคงกัหตายคน จึงเป็นทชนชมยนตกรักใคร่
เคารพนบถอของบุตรนัคดาประยรญาติและวิธสถถิกชน ใน

ตัว
อิศ
ตัว
กิต
พท
ชว
โชติ
ฐาน
เป็น
บาป
คำด
มดี
จำค
กับ
ในร

ส่วนการก่อสร้างนั้นก็ได้รับบำเพ็ญกับหม่อมราชวงศ์ จรัส
 อิศรางกูร ผู้ดำมัดตลอดมา เช่น สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม
 สร้างสะพานทำถนน และอื่น ๆ ตลอดจนได้เข้าเป็นสมาชิก
 กิตติมศักดิ์ของสภาภาษาไทย มีจิตศรัทธาเต็มใจในทางพระ
 พุทธศาสนา ตงหน้าทำบุญทำทานต่าง ๆ มามีได้ขาดจนตลอด
 ชีวิต จิตใจในลักษณะของบัณฑิตตามในพระพุทธานุญาตว่า
 โขติ โขติปรายโน แปลว่า สว่างมาแต่ดวงกับสว่างไป ดั่ง

คนบางคน แม่ของตน มีความเจริญงอกงาม ตั้งอยู่ใน
 ฐานอันดี เพราะกศัตถกรรมเล่าช่วยอุปถัมภ์ แต่ส่วนต่อไปจะ
 เป็นอย่างไรมิได้คำนึงถึง เห็นแต่ปัจจุบันซึ่งมีเฉพาะหน้า
 ปรากฏข้างบุญก็ข้างมิได้หน้าพา ผู้เช่นนี้ถูกคำหั้นจากพระบรม
 คำสั่งคำว่า โขติ ตมปรายโน แปลว่า สว่างมาแต่ดวง แต่กลับ
 มืดไปในภายหลัง ดั่ง

อันคนทั้งหลายผู้เกิดมาในโลกลี้ ตามปรกติประเพณี
 จำต้องมีเกี้ยวของติดต่อกันเป็นธรรมดา เริ่มต้นแต่บิดามารดากับบุตร
 ญาติค้ำญาติ มิตรสหายต่อมิตรสหาย เป็นต้น แต่ใน
 ในระหว่างบุคคลที่เกี้ยวของกันนั้น บางท่านก็มีโชคเหมาะมี

เพราะหัดเป็นบุญเป็นวาสนา ด้วยได้เกยวของกันแต่คนทศทชอบ
 เช่น มบตามารดาทมนทากราบไหวบูชาเป็นอย่างยิ่ง เพราะ
 ท่านได้ทำอุปการคุณแก่บุตรธิดาตามหน้าที่จริงๆ และทั้งในตน
 ของท่านยกยวมคุณธรรมอย่างอนประจําอยู่ด้วย เช่น เป็นผู้
 ประพฤติดีประพฤติชอบ ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอนงามบุตร
 ธิดาที่ได้บิตามารดาเช่นนี้ นับว่ามีโชคเหมาะ ส่วนมารดาบิดา
 ที่มีโชคเหมาะนั้น คือ ได้บุตรธิดาแต่ที่วานอนอ่อนนงายได้อย่าง
 ใจ ไม่ทำให้เป็นทศเตอดรอน มีจรรยา มารยาทเรียบร้อย มี
 บัญญาเฉดยฉลาด สามารถในกิจการนั้นๆทำให้เป็นทศเขต
 ช่วงศ์ถักให้เจริญรุ่งเรือง มารดาบิดาที่ได้บุตรธิดาเช่นนี้
 ชื่อว่ามีโชคเหมาะ ส่วนญาติทมิโชคเหมาะนั้น คือได้ร่วมเป็น
 ญาติกับท่านที่เบเนคนดงามมีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่ทอดทิ้งใน
 เวลาทุกข์ยาก เช่นในคราวบ้วยไซเบเนตน และ เป็นผู้ทมิ
 เมตตากรุณา ควรจะส่งเคราะห์หอนเคราะห์ที่ต่อญาติได้ด้วยประ
 การใด ก็ประพฤติกระทำไปด้วยประการนั้น คนผู้ที่ได้ญาติ
 เช่นนี้ ชื่อว่ามีโชคเหมาะ ท่านทมิโชคเหมาะเคราะห์ดีมบุญ
 วาสนา ย่อมได้เกยวของคติดอกกับคนทศทชอบ ดังนี้ ส่วนผู้ม

โชคดี
 จะมีบุญ
 เคารพ
 เพื่อเผ
 นับว่ามี
 ห่ง
 ยาก
 กคอระ
 กันแต่
 ถึงกัน
 เป็นเว
 เนย
 เช่นได้
 กระเท
 ไปด้วย
 นเปรียบ

โชคเคราะห์ไม่คิด ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับคนที่ไม่ดี กตเวทิต
 จะมบถรชดากมแต่เหตุใด ทำให้เดือดเนื้อร้อนใจ ไม่รู้จัก
 เคารพนอบถอบตามารดา จะมญาคพของกมแต่ไม่มีความเออ
 เพื่อเผอแผ่ มอชยาศัยไมเขาพเขาของ ดิงนเบนตน เช่นน
 นบวามญาตเป็นเคราะห์ร้าย มีโชคไม่เหมาะ

แต่ในจำนวนคนทเกี่ยวข้องของกนหน ทเป็นด้าคญรชนท

หนึ่ง กคือในระหว่างมารดาบิดากับบุตร เพราะเป็นผู้หาได้
 ยาก เมื่อหมดไปแล้วหาอีกไม่ได้ ผู้ที่เป็นด้าคญรชดงมานน
 กคือระหว่างญาติคตญาติ ขนคนผู้ เป็นญาตเบนเชอสาัยเดียว
 กันแล้ว ตามปรกตธรรมตา ความสขททชยอมนเองกระเทอน
 ถึงกัน คนผู้เป็นญาตกันแม่จะใกล้ชิดไกลกว่ากันด็กเพียงใด ถ้า
 เป็นเวตาปรกตซึ่งไม่ใช่คราวสขททช บ้างผู้กตเหมือนเรื่อย ๆ
 เฉย ๆ กันไป แต่เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมเหตุการเป็ดยนแปดง
 เช่นได้รบส่วนอิฐฐารมณหรืออนฐฐารมณกตาม ความ
 กระเทอนความรดักของผู้เป็นญาตกัน ย่อมมกพดอยสขททช
 ไปด้วย ซึ่งต่างจากคนที่ไม่ใช่ญาติ ทมใดเกี่ยวข้องของกัน ขอ
 นเปรียบเหมือนเถาถดย ซึ่งเจริญงอกงามขนพนอยตามคนไม่

ชอบ
 ภาวะ
 คน
 ในผู้
 บตร
 บตา
 ย่าง
 ม
 เช็ด
 มดิน
 เป็น
 งใน
 ทม
 ประ
 ญาติ
 บญ
 ผู้ม

หรือชมรด แม่จะมกงานล่าซาทบพนักนไปดักเพียงไร เครือ
 เกานนกรขอความดาตนเป็นอนเดยวกัน เมื่อจับดเขาเถาไหน
 กยอมจะพดอยกระเทอนไปถึงเถาอื่นดวย กตาวคอรังปตาย
 กระเทอนถงคน รงตนกระเทอนถงปตาย รงด้วนอนทุกเป็น
 เช่นน แต่จะกระเทอนมากหรือนอยนน แดวแต่เถาทด้าคณ
 หรือไม่ด้าคณ แดะอยู่ไกลหรือใกล้ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อ
 มีใครจับดเขาเถาไหน กยอมพากันกระเทอนไปหมด ถ้าไม่
 มีใครทำอนตราย เถาดดยเหตานั้น ทางยอมนงเป็นปรกค
 ขอนคนใด ความเป็นไปในระหว่างคนผ เป็นญาตซึ่งเป็นดัมมา
 จารชนแด้ว ก็เป็นนนน อาคัยเหตุน พระบรมโพธิสัตว์
 เจ้าแม่จะเสดวพระชาติเป็นอะไรุ่มีกปรากฏวามพระทยเออเพือ
 แลือแม่เอาเป็นชระแก่พระญาตเล่มอมมา จนถึงพระชาติครั้งดัก
 ทัยที่ไดตรัสพระโพธิญาณเป็นพระดัมมาดัมพทเจ้าแด้ว ก็
 ยิงทรงนับถือในพระประยุรญาต เช่นได้ทรงประทานประโยชน์
 พิเศษบางประการ อาคัยเหตุนเป็นปทฐฐาน พระพุทธจรรยา
 ประเภทน จึงมีปรากฏมาในพระคัมภร์นามเรียกวว่า ญาตค-
 ถจรรยา คือความประพตให้เป็นประโยชน์แก่พระญาต จด

เป
 ค
 มิ
 มิ
 ไป
 อ
 ใจ
 ค
 ไป
 เค
 ก
 ก
 เป
 พ
 เ
 ใ
 จ

เป็นพระพุทธรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประการหนึ่ง

คุณบุญ อิศรางกูร ณ อยุธยา แม้จะเป็นผู้มีโชค
 ตมว่าสนาพรอมพรังด้วยคุณสมบัติ เป็นที่เคารพรักของญาติ
 มิตรรักปานใด ก็ตกอยู่ในวิสัยแห่งคติกรรมตาไม่ถ่วงพัน
 ไปได้ ในที่สุดท่านก็พลัดพรากจากผู้ที่รักใคร่ชอบใจไปด้วย
 อำนาจมรณะมาตตรอน ทำให้เกิดความโศกเศร้าท้อถอย
 ใจแก้อยู่ภายหลังเป็นอเนกประการ ยิ่งพระบรมวงศัภพิตร
 ด้วยแล้ว ก็ยอมทำให้ทรงรู้สึกวาทิตพระญาติผู้ใหญ่สำคัญ
 ไป สัมควรเป็นฐานที่ตงแห่งความวิปโยคทุกข์ และทรง
 เศร้าสลดพระทัยเป็นอย่างยิ่ง แต่หากอาศัยที่มาทรงหวงระตัก
 ถึงความจริงที่ปรากฏแจ้งชัดแก่พระภมดว่า เกิดกับตบเป็นคู่
 กัน จึงทรงบรรเทาพระบิยวิปโยคทุกข์ได้ อันนับว่า
 เป็นพระมนต์กาโรบายอันชอบด้วยทางธรรมสัมมา ปฏิบัติ ของ
 พุทธศาสนิกบัณฑิต พระปรีชาญาณ ความที่ทรงรู้
 เห็นโดยอาการเช่นนั้น เมอเจริญทวักแก่กตารชน อาจเป็นปัจจัย
 ให้ได้ทรงบรรลุดถึงอิฐวิบุตผลที่สูงปรารถนตชนไป ดังกรรม
 กิจของพระอัญญาโกณฑัญญะเถรเจ้า ที่ท่านเห็นธรรมตา



ความจริงว่า ยังกฎกติ สัมทยกรรมมี สัพพนต์ นิโรธกรรม ซึ่ง
 แปลความว่า ทักตั้งทุกอย่างทั้งมวถนณหดมความคับเป็น
 ธรรมดา ดงน คนทงหลายทงออน ทงแก ทงโงทงฉลาด ทง
 มงคงขัตถ์ณ ดวณหมมฤตยเป็นทไปในเบองหนา เมื่อกนอน
 ความตายครอบงำแล้ว ไม่มีบุตรธิดา ไม่มีเผ่าพันธุ์ที่จะต่อ
 ตาน ความคอตาณไม่มีในญาติทงหลาย เพราะฉนั้น สัม
 เต็จพระบรมศาสดา มีพระประสงค์จะให้พุทธบริษัท ได้ทราบ
 เรื่องของสังขารความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา จะได้ไม่หลง
 มัวเมาประมาท จึงได้ทรงประทานพระพุทธโอวาทแกกฤษฐบริษัท
 ในเวลาดอนจะปรินิพพานว่า

หนุททานิ ภิกขเว อามนุคยามิ โว วชรมมาดังฺขารว
 อปฺปมาเทน สัมปาทถถ คุกรภิกษุทงหลาย บดินเราขอเตือน
 ทานทงหลายดังฺขารทงหลายมความต้นไปเป็นธรรมดา ทานทง
 หลายจงยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้จงพร้อมด้วยความ
 ไม่ประมาทดังน โดยพรรณนาว่า ดังฺขารคอดังทบัจจยปรังแต่
 ฐนจําแนกโดยความเป็นส่วนผลเป็น ๒ประการ คือดังขารทมใจ
 ครองซึ่งเรียกว่า อปาทินนกดังขาร เช่นมนุษย์และสัตว์เบตน

น
 ฎ
 เท
 ภา
 ด้
 บ
 ใน
 ผู้
 วย
 ด้
 ด้
 ด้
 บ
 บ
 ด้
 ด้
 ด้



และตั้งขารทไมม่ใจครองซงเรียกวา อณูเวทหนกตั้งขาร เช่น
 ฎาธา รท เรอนเบนตน ทง ๒ ประเภทนยอมเกิดชนแดงอย
 เพราะเหตุตงชนกคองเบนไปตามเหตุ แดงตองอาคัยบัจจย
 ภายนอก เช่นอาหารชวยอปถมภในปวตักถาด เหตุบัจจยยัง
 ตั้งอยเพียงไร ตั้งขารทงหลายกยงเบนไปอยเพียงหน ถาเหตุ
 บัจจยขาดตงโดยปรกติ หรือถูกอะไรมาตคฺรอนเสยในระหวาง
 ในกาตใด ตั้งขารกัยยอมสตายไปในกาตนั้น เพราะระนหมคคด
 ผนเกิดมาเมื่อเหตุยงตั้งผลอยูกเบนไปโตผานวยทง ๓ คอ ปฐม
 วยตอนตน มชฌมววยตอนกลาง บัจจมววยตอนหลัง เมื่อเหตุ
 สันกตั้งไปตวย หรือถาภยอนศรยอนไดอนหนงมาตคฺรอน
 เสยในระหวาง กตั้งไปเสยก่อนยงไมผานวยศรทบทง ๓ ใดตดอด
 แมในเวตาเบนไปอยูกยอมเบนไปตระดวง กถาวคอมลชดบาย
 บ้าง แดงเบนไปไมตระดวง กถาวคอมกโตเจบไซโตทกชยาก
 บ้าง ตามอำนาจของเหตุ คอกรรมทเบนกศตหรืออกศต
 ทำไ้ว ทงในเวตาทเบนอยเตากยอมมอาการทง ๓ ประจําอย
 งามอ คออาการทไมเทยง เพราะยอมแปรไปเปเลี่ยนไปอย
 งามอ ซงเรียกวา อณูจจ ๓ อาการททนอยตงอยคทไมไดจง

จำต้องแปรเปลี่ยนไปเสมอ ซึ่งเรียกว่า ทกข ๑ อาการซึ่งไม่
 เป็นไปตามอำนาจบังคับบัญชาของใคร จึงแปรเปลี่ยนไปไม่
 คงทนอยู่ได้ ซึ่งเรียกว่า อนตตา ๑ อาการทง ๓ นัยอมยายหา
 หินต่างผลาญเบียดเบียนตั้งซารทงปวงอยู่ทุกขณะ มิได้ว่างเว้น
 ลักครุหนงเคย ครนยายหาหินต่างผลาญเสร็จดองไปแล้ว จึง
 ได้แสดงลักษณะให้ปรากฏเป็นเครื่องหมายไว้ เหมือนไฟที่
 เผาเชื้อให้ไหม้แล้ว แล้งง่่าให้ปรากฏเห็นอยู่ขณะนั้น เพราะ
 ขณะนั้น ตั้งซารทงปวงทปรากฏเกิดขึ้น จึงได้ชื่อว่า เป็นทกขอยู่
 เสมอ ถึงใครจะเห็นว่า เป็นทกขหรือไม่ก็ตาม สัมด้วยควม
 แห่งคาถาซึ่งเป็นภาษิตของนางอชราภิกษุณีว่า ทกขเมว หิ สัม-
 โภทิ ทกข ติฏฐ จูติ เวตติจ รุกขเทานนเกิดขึ้น ทกขเทานนตงอยู่
 แดะเลื่อมไป นาญญตฺร สัมโภทิ นาญญตฺร ทกฺขา นิสฺสุตฺติ
 นอกจากทกข ไม่มีอะไรเกิด นอกจากทกข ไม่มีอะไรดับ
 เพราะตั้งโคตเกิดปรากฏขึ้น ตั้งนั้นยอมเป็นตั้งซาร แดะตั้งซาร
 นนเมื่อเกิดขึ้น กมอาการทง ๓ ซึ่งเป็นตัวทกขประจำกำกับมา
 ด้วยทเดียว เหมือนดังไฟนหมอการรอนประจำอยู่ขณะนั้น เมื่อ
 ตั้งซารเกิดขึ้น ชื่อว่าทกขเกิดขึ้น เมื่อตั้งซารตงอยู่ ชื่อว่า

ทกขตงอย เมื่อตั้งขารเลื่อมไป ชื่อว่าทกขเลื่อมไป เหมือน
 ดึงไฟนวมอากาศร้อนประจำอยู่ เมื่อไฟเกิดขึ้น ก็ชื่อว่าความ
 ความร้อนเกิดขึ้น เมื่อไฟตงอย ก็ชื่อว่าความร้อนตงอย เมื่อ
 ไฟดับไป ก็ชื่อว่าความร้อนดับไป ฉะนั้น ขรรมดาของสังขาร
 เป็นอยู่เช่นนั้น บุคคลผู้ไม่รู้เท่า ย่อมหลงมัวเมาอยู่ในวิสัยบ้าง
 ในความเป็นหนุ่มเป็นสาวบ้าง ในความเป็นคนไม่มีโรคบ้าง
 และในชีวิตบ้าง แล้วไม่อาศัยสังขารทำประโยชน์เกือกุดแก่
 ตน และแก่บุคคลอื่นตามสมควร ชื่อว่าไม่ได้ถือเอาประโยชน์
 ภายกตาวค้อตตภาพ หรือถือบออาศัยสังขารทำความชั่ว
 หนักเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น การทเป็นเช่นนั้นเพราะ
 ความประมาท คือความเดินเตล็ดเผดถอเพดินขาดสติ เพราะ
 ฉะนั้น สัมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสเตือนพระภิกษุทั้ง
 หาดยให้บำเพ็ญความไม่ประมาท เมื่อความไม่ประมาทมี
 ในสันดานของผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ยอมมัสติระถักได้ และใช้
 บัญญาพิจารณาว่าเท่าขรรมดาของสังขาร แล้วอาศัยสังขารทำ
 ประโยชน์เกือกุดแก่ตนและบุคคลอื่นตามสมควร ด้วยประการ
 ฉะนั้น

ด้วยอำนาจพระกษัตริย์นาครินทร์พระบรมวงศบริพัตร
ทรงพระเมตตาบำเพ็ญในคราวนี้ ขอจงอำนาจอิฐวิบาก
ต้มคั่วสำเร็จเป็นประโยชน์สุด คุณบุญ อิศรางกูร ณ อยุธยา
โดยควรแก่คติดีมีปรายภาพตามพระประสงค์ทุกประการ

ในโอกาสแห่งเทศน์นั้น พระสงฆ์จะได้รับประทานสวด
คาถารวมบรรยายโดยสรภัญญ์วิธึ์ ถัดของพระศรัทธาปสา
ทาศิษย์ต่อไป ณ กาดบดิน ขอถวายพระพร.

เรื่อง เมืองพิษณุโลก

พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

เมืองพิษณุโลกเป็นเมืองโบราณมีเรื่องเื่องในพงศาวดาร
ไทยยิ่งกว่าเมืองอื่นๆ โดยมาก ได้เคยเป็นราชธานีแทนพระนคร
ศรีอยุธยาอยู่สมัยหนึ่ง และเป็นราชธานีฝ่ายเหนือสมเด็จพระมหา
อปรราชปกครองศดคตอกนมาหลายพระองค์ แมถงสมัยเมื่อ
เป็นแต่หัวเมือง กยงนบวาเป็นเมืองเอกคกบเมืองนครศรีธรรม
ราช เพราะเมืองหนาคักขางฝ่ายเหนือ เคยเป็นทมนคอ
ตั้งคมาหลายครั้ง เดิมบอบมปรากฏรตงทงตองฟาก เขาตำ
นานานไวคตางเมือง แตวอเดัยเมอตตอนปลายสมัยกรุง
ธนบุรีเป็นราชธานี หรือ เมอสมัยรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร
น เพราะในสมัยนั้นไมมรพตพอจะรักษา เกรงพมาชาติค
จะมายคเอาเป็นทมนด้าหรับทำสงครามกับไทย

ตำนานเมืองพิษณุโลก

ตำนานเรื่องสร้างเมืองพิษณุโลกมีอยู่ในหนังสือ "พงศาวดารเหนือ" โดยพิสดาร หนังสือพงศาวดารเหนือนี้ พระวิเชียรปรีชา (น้อย) เจ้ากรมราชบัณฑิตฝ่ายพระราชวังบวร ฯ แต่งเมื่อ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๐ ในตอนปลายรัชกาลที่ ๓ เวदानนยังไม่ได้สอบสวนคดีจากจรัฏฐกรงศ์ไชยทัต เป็นแต่รวบรวมเอาเรื่องพงศาวดารเกิดตต่าง ๆ ที่มีอยู่มาเรียบเรียงคัดต่อเขาเป็นเรื่องเดียวกัน ครั้นมาพิจารณาในปัจจุบันนี้ จึงเห็นว่าความที่กล่าวในหนังสือพงศาวดารเหนือนี้เกิดขึ้นตลอดจากหลักฐานที่ปรากฏ ทั้งในคดีจรัฏฐกรงศ์ไชยทัต และลักษณะของโบราณวัตถุที่เมืองพิษณุโลก ไม่มีแห่งเหมือนเรื่องราวตอนสร้างกรุงศรีอยุธยาแล้ว ซึ่งมีอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร เพราะฉะนั้นเรื่องตำนานเมืองพิษณุโลกที่จะบรรยายต่อไปนี้จะต้องนับเป็นต่องตอน คือ ตำนานตอนก่อนสร้างพระนครศรีอยุธยา กล่าวความตามหลักฐานที่มีในคดีจรัฏฐกร และโบราณวัตถุประกอบกับเรื่องพงศาวดารเหนือตอน ๑ ตำนานตอนภายหลังสร้างพระนครศรีอยุธยาตอน ๑



เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลก ตอนก่อนสร้างพระนครศรี
อยุธยา มีหลักฐานปรากฏว่าเมืองพิษณุโลกนั้นพวกขอม
สร้าง แต่ในชั้นเดิมจะเรียกว่าเมืองอะไรหาทราบไม่ ปรากฏ
หลักฐานแต่ว่าเมืองเดิมขอมมีมาทางฝั่งตะวันออก ที่ตรงวัดจุ
ฬามณีนี้นี้ เดิมเมืองเดิมตั้งไปทางด้านประมาณ ๘ กิโลเมตร
เพราะยังมีเทวสถานของขอมซึ่งแก้ไขแปดงเป็นพระปรางค์วัดจุ
ฬามณีนี้นี้ปรากฏอยู่เป็นสำคัญ แต่เทวสถานเป็นปรางค์ขนาด
ย่อมยออดเดียว ต่อให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลกเมื่อครั้งขอม
เป็นแต่เมืองน้อย คงเป็นเพราะในสมัยนั้นที่แผ่นดินยังลุ่มเป็น
ทะเลอยู่มาก ตรงที่สร้างเมืองเห็นจะเป็นชายทะเลทางข้าง
ตะวันออก ต่อมากลางสมัยเมื่อไทยลงมาเป็นใหญ่ในสยาม
ประเทศเห็นจะย้ายเมืองขึ้นไปตั้งตรงที่ตั้งเมืองเดิมนั้น จึงเรียก
ชื่อในภาษาไทยว่า “เมืองสองแคว” เพราะตั้งอยู่ระหว่าง
ด้านานกับด้านน้อย ซึ่งในสมัยนั้นสายน้ำยังไหลทางด้าน
หลังเมืองไม่ทันนัก เมืองสองแคว ในตอนแรกก็เห็นจะเป็นแต่
เมืองน้อย ในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงจึงเป็นแต่บอกชื่อ
ไว้ในหน้าหัวเมืองชั้นของพระนครสุโขทัย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก
ออก ไม่กล่าวถึงถึงสำคัญอันใดว่ามีในเมืองเหมือนอย่างท

พรรณนาถึงพระมหาธาตุและสิ่งอื่น ๆ เมื่อกดาวถึงเมืองด้ขนา
โดย (สุวรรณโลก) ในจารึกนั้น เพราะฉะนั้นเห็นจะมาด้ร้าง
เมืองด้องแควเป็นเมืองใหญ่เช่นเป็นเมืองถูกทดวง ต่อภายหลัง
หลังรัชกาลทพระเจ้ารามคำแหงมา

กตามเรื่องพงศาวดารกรุงด้โขทัยนั้น ว่าเมื่อพระเจ้า
รามคำแหงสุวรรณคด้แล้ว ราชโอรสด้ทรงพระนามว่าพระยา
เด็ขไทยหรือเรียกกอย่างหนึ่งว่าพระยาสุไทยไชยเชษฐ ด้
ครองราชด้มบคเป็นรัชกาลที่ ๔ ในราชวงศ์พระร่วง ใน
รัชกาลนั้นอาณาจักรกรุงด้โขทัยเด็อมตง พระเจ้าอด้ทองด้งด้กรุง
ศรวัยชยาเป็นอด้ระเมอ พ.ศ. ๑๗๗๓ กรุงศรวัยชยาด้งเป็น
อด้ระด้ ๔ ปี พระเจ้าเด็ขไทยกด้สุวรรณคด้ ครวงนทในกรุง
ด้โขทัยเกิดตกร้ากน พระยาสุไทยราชโอรสด้ซึ่งเป็นพระมหา
อุปราชครองเมืองด้ขนาโดย คด้ยกกองทัพตงมาขิงราชธานี
แต่ในเวดทพระราชบิดายังประชวรอยด้งด้ได้ราชด้มบค ก็เป็น
โอกาด้ให้ด้มเต้จพระรามาชบคด้อด้ของชยาราชอาณาเขตรกคคณ
กรุงด้โขทัยขนไปจนถึงเมืองชยันท พระเจ้าสุไทยเห็นจด้
ไม่ไหว จึงยอมเป็นไมศรวัยชยาเป็นเมืองนอด้งของกรุงศรว
ชยามาจนตคด้รัชกาลด้มเต้จพระรามาชบคด้อด้ของ

พระเจ้านครไทยที่ครองกรุงศรีอยุธยาเป็นรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์
 พระร่วงองค์นี้ ในศิลาจารึกและหนังสือที่แต่งทางฝ่ายเหนือ
 คือหนังสือเรื่องตำนานพระดิ่งค และเรื่องชนกชาติมาตน์เป็น
 ต้น กล่าวเป็นยศคือยกย่องว่าบรมพระไตรปิฎก และทรง
 เอิบเฟ้อต่อพระศาสดานายก ยกย่องพระเกียรติยศเป็น “พระ
 มหาธรรมราชา” มีดวงอาทามตเป็นของพระมหาธรรมราชา
 นครไทยทรงสร้างปรากฏอยู่เป็นอันมาก ก็เรื่องตำนานเมือง
 พิษณุโลกตามที่กล่าวในหนังสือพงศาวดารเห็นอนัน ว่าพระ-
 เจ้าศรีธรรมไตรปิฎกเป็นผู้สร้าง พระนามตรงกับเกียรติคุณ
 ของพระมหาธรรมราชาดีไทยยิ่งนัก เพราะศิลาจารึกและ
 หนังสือโบราณเรื่องอื่น ยกย่องแต่พระมหาธรรมราชาดีไทย
 พระองค์เดียว ทว่าทรงพระคุณวิเศษในทางบรมพระไตรปิฎก
 ผิดกันแต่ในหนังสือพงศาวดารเห็นว่า พระเจ้าศรีธรรมไตร
 ปิฎกนั้นเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน แต่ห้ามในตำนานเมือง
 เชียงแสนหรือหตุฐานอันใดประกอบไม่ หตุฐานที่มั่นคงบัง
 ความว่า พระมหาธรรมราชาดีไทยนั่นเองเป็นผู้สร้างเมือง

พิษณุโลก ถ้าจริงเช่นเมืองพิษณุโลกเห็นจะสร้างเป็นเมือง
ใหญ่เมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ แต่ชื่อที่เรียกว่าเมืองพิษณุโลก
นั้นหาปรากฏในศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัยไม่ แม้ในกฎหมาย
กรุงศรีอยุธยา ซึ่งตั้งกรุงราชคฤห์สมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ของ
(ปรากฏอยู่ในลักษณะดึกพาท ๓) ก็เรียกว่าเมืองต้องแคว
ชาวต่างประเทศยังเรียกว่าเมืองต้องแควมาจนถึงราชคฤห์สมเด็จพระ
พระมหาจักรพรรดิ มอทธาหรณในหนังสือพงศาวดารพม่า ว่า
พระเจ้าหงส์ดำดบเรงนองตั้งให้พระมหาธรรมราชาธิบดีเป็นเจ้า
ฟ้าต้องแควตงน จึงตั้งนชฐิฐานว่าชื่อที่เรียกว่าเมืองพิษณุโลก
นั้นเห็นจะบัญญัติชื่อเมืองเป็นเมืองชนของกรุงศรีอยุธยา

เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลกตอน ภายหลังสร้างกรุงศรี-
อยุธยาขึ้น มีเนื้อความในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อ
สมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ของสุวรรณคตแล้ว พอดีสมเด็จพระบรม
ราชาธิราช (พงว) ที่ ๓ ได้ครองกรุงศรีอยุธยา ก็ตั้งคนทำ
สงครามรุกรานอาณาเขตกรุงสุโขทัยอีก สมเด็จพระบรมราชา
ธิราชได้ตั้งยกกองทัพหลวงไปตีได้เมืองนครพงศา (นครสุวรรณคต)
เป็นทมนแคว ยกขึ้นไปตีเมืองซากังราว (กำแพงเพชร)
เมืองนนมบอมปรากฏารมนคงคไม่ได จึงย้ายทางไปตีเมือง

พิษ
รา
ไม่
พิษ
แต่
จน
พระ
กรุง
กรุง
สุวรรณ
เป็น
เป็น
ญา
ทย
คง
รัตน

พิชณโลกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๘ จับได้ตัวเจ้าเมืองกับครอบครัว
 ราษฎรลงมาเป็นอันมาก แต่หาปรากฏว่าได้เมืองพิชณโลก
 ไม่ คราวนั้นเป็นครั้งแรกที่ปรากฏว่ามาชักยกกองทัพไปตีเมือง
 พิชณโลก และเห็นได้ว่าเมืองพิชณโลก ได้ตั้งเมืองใหญ่
 แล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิราชพยายามทำสงครามอยู่ถึง ๗ ปี
 จน พ.ศ. ๑๙๕๓ แล้วจึงขึ้นไปตีเมืองกำแพงเพชรครั้งที่ ๓
 พระมหาธรรมราชาจึง “ออกมามวยบังคม” ยอมแพ้แก่
 กรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมราชาธิราชให้แยกอาณาเขต
 กรุงศรีอยุธยาออกเป็น ๒ มณฑล (ทำนองอย่างมณฑลนคร
 สวรรค์กับมณฑลพิชณโลกบัดนี้) ตั้งเมืองกำแพงเพชร
 เป็นเมืองหลวงของมณฑลทางด้านข้าง ให้ราชบุตรเดียง
 เป็นทนายทศคีรีระ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าพระยา
 ญาณดิศปกครองชนต่อกรุงศรีอยุธยาส่วนอาณาเขตกรุงศรี
 อยุธยาเหลืออยู่ทางแม่น้ำแควใหญ่ ให้พระมหาธรรมราชา
 ธิราชปกครองเป็นนอกราชประเทศราชต่อไป

เมื่อพระมหาธรรมราชาธิราชไทยยอมแพ้แก่กรุงศรีอยุธยานั้น
 แล้วราชย์มาได้ ๒๔ ปี ต่อมาจะสวรรคตเมื่อปีใดไม่ทราบแน่

ในหนังสือฝ่ายเหนือกล่าวไว้ เมื่อพระมหากษัตริย์ไทย
 สวรรคตแล้ว พระยาไต้ยไทยได้ครองราชสมบัติ ณ กรุง
 สุธโขทัยต่อมา คงใช้พระนามว่า พระมหากษัตริย์เหมือน
 กัน เรื่องเมืองพิษณุโลกมาปรากฏอีกในรัชกาลสมเด็จพระ
 ราชเมศวร (พ.ศ. ๑๘๒๓ - ๑๘๓๘) ว่าเมื่อสมเด็จพระราชเมศวร
 เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ ได้ไปประทับ
 สัมโภชพระพุทธรูป และพระพุทธรูปที่เมืองพิษณุโลก
 เป็นครั้งแรกที่ปรากฏพระนามพระพุทธรูป ๒ พระองค์นั้นใน
 หนังสือพระราชพงศาวดาร ในตอนพระมหากษัตริย์ก็เห็น
 จะยังคงราชธานีอยู่เมืองสุโขทัย แต่เห็นได้ว่าคงอ่อนน้อมยอม
 ราชต่อกรุงศรีอยุธยาแล้ว สมเด็จพระราชเมศวรจึงดำริ
 เสด็จยกกองทัพหลวงผ่านแดนมณฑลสุโขทัยไปมาโดยสะดวก
 ต่อมาในระหว่างเวลา ๓๐ ปีนั้น ปรากฏว่าพระมหา
 กษัตริย์ย้ายราชธานีไปตั้งอยู่เมืองพิษณุโลก ดังนั้นฐาน
 ว่าจะพระมหากษัตริย์องค์ ๓ ซึ่งเป็นราชโอรส
 ของพระมหากษัตริย์ไทยได้ครองเมืองพิษณุโลก
 อยู่เมื่อเป็นลูกหลวงครั้งได้รับรัชทายาทไม่ย้ายไปอยู่เมือง

สุโขทัย
 เมือง
 ธานี
 ถึง
 สวรร
 (ก
 แล
 พระ
 ศรั
 สุโข
 ทั
 ที่ ๒
 ทศ
 ตาม
 ราช
 ทั

ไทย
กรุง
มีอน
พระ
เศว
ะทิม
โลก
ในใน
เห็น
ยอม
กรถ
ดวก
มหา
ฐาน
ไอรด์
โลก
มีอง

สุโขทัย จึงได้ปรากฏนามว่า “พระมหาธรรมราชา
เมืองพิษณุโลก” ในตอนนั้นเมืองพิษณุโลกได้เป็นราช
ธานีของมณฑลสุโขทัยอยู่คราวหนึ่งแต่ไม่ช้านานนัก พอ
ถึง พ.ศ. ๑๙๕๔ “พระมหาธรรมราชาเมืองพิษณุโลก
สวรรคต” ก็เกิดจลาจลด้วยพระยาบาลเมืองกับพระยาราม
(กำแหง) ซึ่งเป็นเชลวงค์ทำนองจะเป็นเจ้าเมืองสุโขทัยอยู่
แถวองค์ ๑ ได้รับรัชทายาทที่เมืองพิษณุโลกองค์ ๑ ซึ่งกันเป็น
พระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนครินทราธิราชซึ่งครองกรุง
ศรีอยุธยา ต้องยกกองทัพขึ้นไประงับ เห็นจะแยกเขตแดนเมือง
สุโขทัย กับเมืองพิษณุโลก ให้ปกครองเป็นต่างอาณาเขต
กัน จึงไม่ปรากฏนามพระมหาธรรมราชาชนอกในชั้นนั้น
มาถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช (ถ้าพระยา)
ที่ ๒ (พ.ศ. ๑๙๖๗ - ๑๙๙๑) หัวเมืองเหนือระดังร้าย
ทรุดโทรมด้วยเหตุไม่มีเจ้านายในราชวงศ์พระร่วง ซึ่งทรงความ
สามารถจะปกครองเป็นประเทศราชดังแต่ก่อน สมเด็จพระบรม
ราชาธิราชจึงให้รวมหัวเมืองเหนือคตงปวงกลับไปเข้าเป็นมณฑล
อันเดียวกัน แลทรงตั้งพระรามเสด็จราชาไอรด์ซึ่งจะรับรัชทา

ยาค ให้เป็นพระมหากษัตริย์ปกครองเมืองพิษณุโลก
 ดำรงราชการหัวเมืองเหนือทางปวง เมืองพิษณุโลกจึงเป็น
 ราชธานีฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๙๙๙
 เป็นต้นมา

แต่ต่อมาไม่นานกษัตริย์พระบรมราชาธิราชที่ ๒ สวรรคต
 พระราเมศวร์ได้รับรัชทายาทต้องเสด็จลงมาครองกรุงศรีอยุธยา
 ปราบกษัตริย์พระนามว่ากษัตริย์พระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑
 - ๒๐๓๓) บรรดาหัวเมืองฝ่ายเหนือทรงตั้งผู้ดำรงราชการเมือง
 ปกครองชนตอกรุงศรีอยุธยาทุกเมือง มิได้มีพระมหากษัตริย์
 ปกครองรวมเป็นมณฑลตั้งแต่ก่อน ก็เกิดเป็นจลาจลชน ด้วย
 ในสมัยนั้นเมืองเชียงใหม่เป็นเอกราช พระเจ้าติโลกราช
 ซึ่งเป็นมหาราชครองเมืองเชียงใหม่ กำลังพยายามจะขยาย
 อาณาเขตให้กว้างขวาง พระยาศรีสุริยเจ้าเมืองเชียง
 (สวรรคโลก)^(๑) เอาใจออกห่างไปเข้ากับพระเจ้าติโลกราช
 นำกองทัพเมืองเชียงใหม่ลงมาตีเมืองกำแพงเพชรเมืองสุโขทัย
 แล้วไปตีเมืองพิษณุโลกแต่หาได้ไม่ นับเป็นครั้งที่ ๒ ท้าศึกตี

(๑) เมืองสวรรคโลกเดิมเป็น ๒ เมือง เมืองเหล็กอยู่ข้างใต้ เมือง
 สันหาโลอยู่ข้างเหนือไม่ห่างกันนัก หนังสือเก่าเรียกชื่อทั้งสองอย่าง

พิษณุโลก กรุงศรีอยุธยา กับเมืองเชียงใหม่ ทำสงครามกันต่อ
 มาช้านาน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถของเสด็จขึ้นไปประทับ
 อาณาการที่เมืองพิษณุโลกหนึ่ง ๆ ถึง ๑๘ ปี จึงได้หัว
 เมืองเหนือกลับมาหมด เมื่อเสด็จสงครามแล้ว สมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถทรงพระราชดำริว่า ถ้าเสด็จกลับมาประทับ
 ณ พระนครศรีอยุธยาอย่างเดิม พวกเชียงใหม่จะมาบงกช
 หัวเมืองเหนือออก จึงเลยเสด็จประทับด้วยราชขยุณ เมือง
 พิษณุโลก ให้พระบรมราชาธิราชไอรด์พระองค์ใหญ่ครอง
 พระนครศรีอยุธยาต่อมาจนตลอดรัชกาล เมืองพิษณุโลกได้
 เป็นราชธานีของสยามประเทศตลอดระยะเวลา ๒๕ ปี ในสมัยนั้น
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงปรารภถึงเหตุร้ายซึ่งเกิด
 เพราะเด็กมณฑลฝ่ายเหนือ จึงทรงตั้งพระราชไอรด์พระองค์ ๑
 ทรงพระนามว่าพระเชษฐา ให้เป็นพระมหาอุปราชเมืองพิษณุ
 โลก สำหรับจะได้ครองหัวเมืองฝ่ายเหนือรวมเป็นมณฑล
 อย่างเป็น ครั้นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต เมื่อ
 พ.ศ. ๒๐๓๓ พระบรมราชาธิราชซึ่งครองกรุงศรีอยุธยาได้รับรัชทา
 ณาจากพระเชษฐา ก็ได้เป็นพระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลก ๆ

จึงกลับเป็นราชธานีฝ่ายเหนือ มีเจ้านายในราชวงศ์ปกครอง

เคยเป็นประเพณีสืบมาหลายรัชกาลนับรวมเวลาดำเนิน ๓๐๐ ปี

ในระหว่างนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๓ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ได้ครองกรุงศรีอยุธยา ทรงตั้งราชบุตรเขยเป็นพระมหาธรรม

ราชาชนไปครองมณฑลฝ่ายเหนืออยู่ ณ เมืองพิษณุโลก ในปี

นั้นเองพระเจ้าหงสาวดี (ตะเบงชเวต) ยกกองทัพเข้ามาอัญ

มาตีเมืองไทย เติงกองทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรี มาตั้ง

ประชิดติดพระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิตั้งต่อ

สู้ทัพพระนคร แล้วส่งพระมหาธรรมราชาให้ยกกองทัพมณฑล

ฝ่ายเหนือลงมาตีกระหนาบซำคัก พระเจ้าหงสาวดีเห็นจะเสียทก

เด็กทัพถอยยกทัพไปทางเมืองกำแพงเพชรและเมืองตาก ครวงหน

เป็นทแรกทซำคักต่างประเทศจะได้ เขามาถึงพระนครศรีอยุธยา

และเบนคราวแรกทไซบหนีใหญ่เป็นกำลังสำคัญในการรบ เมื่อ

เสร็จสงครามแล้วเห็นจะปรากฏว่า บ้อมปรการทสร้างไว้แต่

ก่อนยังไม่มั่นคง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงโปรดให้แก้ไขซ่อม

แซมแปดงบ้อมปรการพระนครศรีอยุธยาทงบ้อมปรการเมือง

พิษณุโลก และหัวเมืองหน้าคักฝ่ายเหนือทงปวงใหม่มั่นคงซนกว่า

แต่
โ
ท
พ.
เม
จะ
ดง
เพ
ท
เบ
ค
ชง
จ
ท
พ
แ
ช

แตกอน (ยังมีเคาการทแก่ไชครงนพรากฏอยู่ทงทเมืองสุวรรณ
โลก และเมืองลัทธิชัย แต่ทเมืองพิษณุโลกบ้อมปราการรอดย
หมดแถว จึงไม่มทตั้งเกศ) ครวงนหมเวดาตระเตรียมอยู่ ๘ ปี ถึง
พ.ศ. ๒๓๐๖ พระเจ้าหงส์ลาวตีบเรงนองกยกทพพมามอญมาค
เมืองไทยอก ครวงนชาศักกยกเขามาทางเมืองตากด้วยประดงค์
จะตมณทตฝ่ายเหนือ ตติกาตงทจะชวยเดี่ยก่อน แลวจึงจะ
ดงมาคพระนครศรีอยุธยา พระเจ้าหงส์ลาวตีคไตเมืองกำแพง
เพชรแล้ว ใ้กองทพแยกไปตีเมืองลัทธิชัยเมืองสุวรรณโลก
ทาง ๓ ส่วนพระเจ้าหงส์ลาวยกไปตีเมืองพิษณุโลก นับ
เป็นครงท ๓ ชงชาศักกตเมืองพิษณุโลก พระมหาธรรมราชา
คือดีเป็นล้ามารถ คงเป็นดวยบ้อมปราการเมืองพิษณุโลก
ชงไตช้อมแปลงใหม่ ننมนคง พระเจ้าหงส์ลาวตีคไตเมืองไม่แตก
จึงให้ตอมไวจันทใหม่เมืองต้นเดี่ยบงอาหาร แลวจ้างเกิดไช
ทพชชนดวย พระมหาธรรมราชาคตองยอมออนน้อมคต
พระเจ้าหงส์ลาวคไต เป็นครงแรกทปรากฏวเดี่ยเมืองพิษณุโลก
แก่ชาศักก ตันนมาพระเจ้าหงส์ลาวคไตยงตั้งเดี่ยมจันพระมหา
ธรรมราชาคตายเป็นอริกับกรุงศรีอยุธยาฯ จึงเป็นใจให้พระ

ไชยเชษฐาเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ยกกองทัพเมืองเวียงจันทร์
ลงมาตีเมืองพิษณุโลก แต่ครั้งนพพระมหาธรรมราชาต่อ
รักษาเมืองไว้ได้

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๓๓๓ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตี
กรุงศรีอยุธยาได้ในรัชกาลสมเด็จพระมหาพันธุราชา แล้วอภิ-
เชกพระมหาธรรมราชาให้ครองกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระมหา
ธรรมราชาจึงให้พระนเรศวรราชโอรสองค์ใหญ่ เสด็จไป ครอง
เมืองพิษณุโลกแต่ในสมัยนั้น เมืองไทยต้องเป็นประเทศราชขึ้น
พระเจ้าหงสาวดีอยู่ ๑๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๓๔๗ เมื่อพระนเรศวร
ประกาศตั้งเมืองไทยเป็นอิสรภาพอย่างเต็มเตรียมจะต่อสู้ศึกหง
สาวดีที่จะมาปราบปราม ทรงเห็นว่ากำลังไทยมีน้อยกว่าข้าศึก
จะต่อสู้รักษาทั้งมณฑลฝ่ายเหนือ และฝ่ายใต้ อย่างแต่ก่อน คงสู้
ข้าศึกไม่ไหว จึงให้กวาดผู้คนหัวเมืองมณฑลฝ่ายเหนือลงมา
รวบรวมตั้งกองทัพกษัตริย์พระนครศรีอยุธยาแห่งเดียว ทิ้ง
เมืองพิษณุโลกและหัวเมืองท่งป่องใน มณฑลฝ่ายเหนือให้เป็น
เมืองร้างตลอดเวลายาวถึงครั้งข้าศึกอยู่ ๘ ปี จนสมเด็จพระ
นเรศวรได้ครองกรุงศรีอยุธยา และมีชัยชนะคราวชนช้าง

ภูมิพระมหาอุปราชหงสาวดี ทรงเห็นว่าชาติกเขตชยาดแต่วัง
 ไบรดีใหญ่คับคองหัวเมืองฝ่ายเหนือชนนอก แต่มากถึง ชนพวกชาว
 เมืองเหนือกับเมืองใต้รวบรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในเวลา
 ที่อู่ช้างศึกมาชานาน ไม่จำเป็นจะต้องปกครองแยกกันดังแต่
 ก่อน สมเด็จพระนเรศวรจึงโปรดให้เลิกมณฑลฝ่ายเหนือ
 เสีย ให้หัวเมืองเหล่านั้นตรงชนคอกกรุงศรีอยุธยา แคนนมา
 เมืองพิษณุโลกกเป็นแต่หัวเมือง อันหนึ่ง แคนบ เป็นเมืองเอก คู่
 กับเมืองนครศรีธรรมราช ผู้สำเร็จราชการเมืองมัยศเป็น
 เจ้าพระยา บรรดาศักดิ์ตั้งกวาดินาปคชนกศคคตมภตาแห่ง
 เมือง วัง คตัง นา เพราะยังถือว่าเมืองพิษณุโลกเป็นหัว
 เมืองสำคัญยิ่งกว่าเมืองอื่นทางฝ่ายเหนือ

ตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรทรงตั้งหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมื่อ
 พ.ศ. ๒๓๓๕ มาจนพม่ามาตีกรุงศรีอยุธยาคราวหลังเมื่อ พ.ศ.
 ๒๓๐๘ ในระหว่างเวลา ๓๗๓ ปีนี้ เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลก
 มีข้อสำคัญปรากฏแต่เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ พ.ศ.
 ๒๓๑๙-๒๓๓๓ ว่าได้เสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองพิษณุโลกใน
 ฤดูทำสงครามกับเมืองเชียงใหม่ ๒ ครั้ง และได้โปรดให้ช่าง

ฝรั่งเคัดคิดแบบอย่างซ่อมแปดงบ้อมปรากฏการเมืองพิษณุโลกอีก
 ครั้ง ๑ มาถึงรัชกาลพระเจ้าบรมโกศ พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑ ได้ตั้ง
 ขนไปประพาสถึงเมืองพิษณุโลกเมืองทุ่งยั้ง และเมืองฝาง
 ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระมหาเจดีย์สถานในหัวเมืองเหล่านี้ ยัง
 ปรากฏอยู่หลายอย่าง นอกจากนั้นหาปรากฏเรื่องราวเป็นข้อ
 สำคัญอย่างใดไม่

เมืองพิษณุโลก มาในเรื่องตำนานเป็นข้อสำคัญในพง-
 ศาวดารออกตอนหนึ่งตั้งแต่พม่าตกกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๘
 มาจนเสร็จสงครามคราวศึกใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโก-
 สีนทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ รวมเป็นระยะเวลา ๕๐ ปี เรื่องตา
 นานตอนนั้นปรากฏว่าเมื่อพม่ามาตกกรุงศรีอยุธยา ครึ่งหลังนหยก
 กองทัพเข้ามาทางเมืองกาญจนบุรีทาง ๑ ลงมาจากเมืองเชียง
 ใหม่ทาง ๑ เป็น ๒ ทางด้วยกัน เวदानั้นเจ้าพระยาพิษณุโลก
 ชื่อเรื่อง เป็นคนเข้มแข็งในการสงคราม พม่าไม่กล้าไปตีเมือง
 พิษณุโลก ยกहतักเคยลงมาทางเมืองสุโขทัย เจ้าพระยาพิษณุ
 โลกยกกองทัพติดตามไปตีพม่า ก้างรบพุ่งติดพันกันอยู่ทาง
 เมืองพิษณุโลกมีพวกไทยด้วยกันซึ่งเมือง เจ้าพระยาพิษณุโลก

ก็ต้องดำทักกลับไปรักษาเมืองอยู่ตามเดิม เมืองพิษณุโลกมี
เดี่ยวแก่พมามาซัก ในคราวที่เดี่ยวพระนครศรีอยุธยา พวกข้า
ราชการในกรุงฯ ที่เห็นพม่าได้ เห็นพระยาพิษณุโลกเข้มแข็งก็
พากันหนีไปอยู่เป็นอันมาก ครั้นไม่มพระราชาธิบดีปกครอง
กรุงศรีอยุธยาแล้ว เจ้าพระยาพิษณุโลกก็ตั้งตนเป็นอิสระยก
มาอาณาเขตตั้งแต่เมืองนครสวรรค์ขึ้นไป ใกล้เคียงกับเมืองกรุง
มณฑลตราขานฝ่ายเหนืออยู่แต่โบราณ แต่ผิดกันเป็นซอด้
คัญในทิศตะวันตกมณฑลทางข้างเหนือ พระตั้งมหาชาติดวงจันทร์
ชื่อเรือน อยู่ที่เมืองฝางตั้งตนเป็นอิสระขนางทองพระ ด้วย
คนทั้งหลายเชื่อถอความดีชวาอกม พากันไปอ่อนน้อมยอมเป็น
พรรคพวกเป็นอันมาก เจ้าพระยาพิษณุโลกมีที่จะทำประการ
โต ก็โตแต่ตั้งรักษาเมืองมั่นไว้ ในไม่ช้าพอเจ้าพระฝางมี
พดมากกยกกกองทัพลงมาตีเมืองพิษณุโลก นับเป็นครั้งที่ ๕
ทัพชวาคักตีเมืองพิษณุโลก เจ้าพระฝางตั้งถอมอยู่ ๗ เดือน ต
ไม่ได้เมืองก็ดำทักกลับไป ในบั้นนั้นเองพอถึงฤดูน้ำ พ.ศ.
๒๓๓๓ พระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพขึ้นไปหมายจะตีเมือง
พิษณุโลก เจ้าพระยาพิษณุโลกให้กองทัพลงมาช่วยคุ้มครอง

ทพทรงชนบริบทปากนาเกยไชยแขวงเมืองนครสวรรค์ พระเจ้า
 กรงชนบริบทบนตองดาทพกลับมา เจ้าพระยาพิษณุโลกมีชัย
 ชนระชาศักทง๒ทาง เห็นวาทงตวเป็นใหญ่โตกทาพชราชภเชก
 ตงตวชนเป็นพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อเกิดโรคที่ในคอ พอ
 ราชภเชกได้ ๗ วัน ถึงถึงพราตย เป็นเหตุให้คนทงหลายเห็น
 ว่าเพราะยกตงเงินวาทงนา แต่ชนพวกชาวพิษณุโลกกยอทอ
 เจ้าพระฝางได้ทยกกอกทพตงมาอีก นับเป็นครงท ๖ ทมชาศักต
 เมืองพิษณุโลก ตงตอมอย ๒ เดือนกโตเมืองพิษณุโลก เจ้า
 พระฝางให้เก็บทพยกกวาดผู้คน ชนไปเมืองฝาง เดี่ย เป็นอนมาก
 ครงรักษาเมืองไวเป็นค้อย่างหมเมืองชนอนหนง

ถึง พ.ศ. ๒๓๓๓ พระเจ้ากรงชนบริบทมณฑลนครราชสีมา
 และมณฑลนครศรีธรรมราชได้แตกเด็ดจยกกอกทพตวงชนไป
 ปรวบปรามเจ้าพระฝาง ได้ตเมืองพิษณุโลกครง ๓ นับเป็น
 ครงท ๗ แต่ในครงนโตเมืองโดยง่าย เพราะเจ้าพระฝางกวาด
 เอาผู้คนไปไว้ในเมืองฝางเดี่ยเป็นอนมาก ไม่มก่าตงพอจะ
 บองกนเมือง เมื่อพระเจ้ากรงชนบริได้เขตแดนของเจ้าพระ-
 ฝางหมดแล้ว จึงทงตงกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระยายมราช ให้เป็นเจ้าพระยาสุร
สังเคตน์ฉะฉานราช ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลกเป็นหัวเมือง
เอกอย่างกรุงกรุงเก่าต่อมา

ถึง พ.ศ. ๒๓๑๗ พม่ายกกองทัพมาตีเมืองไทยออก คราว
นั้น อະแซหฺนุกแม่ทัพพม่าทำตั้งความตามแบบอย่างกรุงพระเจ้า
หงส์ดำดบเรงนองยกกองทัพเข้ามาทางเมืองตาก หมายจะตี
หัวเมืองเหนือตดกาดงเสี้ยกอนแวงจึงมาตีกรุงธนบุรี ขณะนั้น
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อยังดำรงพระยศ
เป็นเจ้าพระยาจักรี ยกกองทัพขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่
กับเจ้าพระยาสุรสังเคตน์ ๑ เตรียมจะไปตีเอาเมืองเชียงใหม่จาก
พม่า ครั้นทราบความกองทัพพม้ายกเข้ามาทางด่านเมืองตาก
เจ้าพระยาฯ ๒ ก็รีบดำทพดบดงมาตั้งอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก
คอยกองทัพธนบุรีที่จะขึ้นไปตีมทบรบพุ่ง ซ้ำศึกด้วยในสมัยนั้น
หัวเมืองพงเป็นปรกติ ไพรบ้านพดเมืองยงน้อยไม่มาตั้งพอ
จะบุกรุกกองทัพใหญ่ของซำคักได้ อະแซหฺนุกได้ทกยกกอง
ทัพใหญ่ตรงไปตีเมืองพิษณุโลก นับเป็นครั้งที่ ๘ และเป็น
ครั้งที่ตีที่ปรากฏในพงศาวดารว่าซำคักตีเมืองพิษณุโลก อะ

แะหวนกหมายจะตเมืองให้โตกนอกกองทัพกรุงธนบุรีไปช่วย
 แแต่เจ้าพระยาทาง ๒ คอด บองกนเมืองเบินดำมารถ พมาพยา-
 ยามอย่างไรกัไม่ได้เมือง จนอะแะหวนกออกปากชมเมือ
 แแต่ขอคตวเจ้าพระยาจักร แลวให้ตงตอมเมืองไว้ด้วยเห
 วาพมาภาดงมากกกว่าหมายจะให้เจ้าพระยาทาง ๒ ตองยอม
 แพ เมือถงเวดาออกคยากันเดับยงอาหารพมาคคตคตคอง
 ทพระเจ้ากรุงธนบุรีทยกนไปช่วยมิให้ตั้งเดับยงอาหารเข้าไ
 ใต้ เมือภษณโตกตกซาศักตอมอย ๕ เดือน จนจะตั้ง
 อาหารทีในเมือ แแต่เจ้าพระยาทาง ๒ ไมยอมแพไว้หวนบรม
 คาคคนกรรจทง ซายหญิงเข้า ต้มทบ กองทหาร แลว ยกออกไป
 ปตนคายซาศักซงตงตอมเมืองทางคานตะวันออก ตหักออกไป
 จากทตอม ไคไปตั้งอยู่ ณ เมือเพชรบุรี อะแะหวนกจ
 ใต้เมือภษณโตก แแต่พอใต้เมือกได้รบทองครามาแต่เมือ
 พมา ว่าเป็ถนรัชกาลใหม่เกิดวุ่นวายในบ้านเมือ อะแะ
 หวนกคตองเด็กทพลบไป เมือพมาจะเด็กทพลบไป ครง
 นนให้เฝ้าเมือภษณโตกเสี่ย ในพงศาวดารว่าไฟไหม้ห่มตง
 เมือ เว้นแต่ทบริเวณวัดมหาธาตุแห่งเดียวทไฟมิได้ไหม้

เม
 ๒
 ๓
 ๔
 ๕
 ๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐
 ๒๑
 ๒๒
 ๒๓
 ๒๔
 ๒๕
 ๒๖
 ๒๗
 ๒๘
 ๒๙
 ๓๐
 ๓๑
 ๓๒

เมืองพิษณุโลกและหัวเมืองมณฑลฝ่ายเหนือขยับเขยื้อนในครั้งศึก
 อระแวงหนักเกือบจะเป็นร้างหมดทุกเมือง ถึงรัชกาลที่ ๓ กรุง
 รัตนโกสินทร์ยังมีคนที่จะได้ทานบารุงหัวเมืองเหนือให้กลับคนค
 ดึงเก่า พวกยกกองทัพมาตีเมืองไทยอีกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘
 คราวนั้นพม่ายกมาทุกทาง เป็นกองทัพใหญ่หุดดวงยิ่งกว่าเคย
 ปรากฏมาแต่ก่อนๆ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 โปรดให้ตั้งหัวเมืองเหนือเหมือนอย่างครั้งสมเด็จพระนเรศวร
 มหาราช คงรักษาราชการไปเพียงปากพงช้างใต้เมืองพิษณุโลก และ
 ตั้งกองทัพอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ ครั้นพม่าพ่ายแพ้ในคราวนั้น
 แดงจึงได้กลับตั้งหัวเมืองเหนือขึ้นอีก

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ มา ไม่มีเหตุการณ์เป็นข้อสำคัญใน
 พงศ์าวดาร ที่เกี่ยวเนื่องกับเมืองพิษณุโลกนอกจากปรากฏว่า
 เมื่อในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ
 ยังทรงผนวช ได้เสด็จฯตั้งไปตั้งเมืองพิษณุโลก เมือง
 สวรรค์โลกและเมืองสุโขทัย ทรงได้พระแท่นมนังคศิลาภิ
 ษัตริย์ศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหง และหลักศิลาจารึก

(ภาษาเขมร) ของพระมหากษัตริย์ราชชาติไทยลงมา เป็นต้น
 ที่จะได้อุปถัมภ์ศาสตราจารย์รื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เป็นหลัก
 ฐานมาแต่ครั้งนั้น ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลกอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ
 ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๘ ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้ตั้งมณฑล และ
 เทศาภิบาลเอาเมืองพิษณุโลกเป็นที่ว่าการมณฑล ๑ แต่ พ.ศ.
 ๒๔๓๘ เป็นต้นมาและเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุล
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมมณฑลฝ่ายเหนือ เสด็จประทับที่
 เมืองพิษณุโลกทรงหัตถ์พระพุทธรูปนราขัตติยราชเจ้าดวงมาเนนประ
 ธานวัดเบญจมบพิตร ถึงรัชกาลปัจจุบันได้เสด็จขึ้นไปสม
 โภชพระพุทธรูปนราขัตติยราช ณ เมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๔๕๔ อีกครั้ง
 หนึ่ง เรื่องตำนานเมืองพิษณุโลก มีเนื้อความดังพรรณนามา

ของโบราณในเมืองพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลก เป็นเมืองสำคัญชนหลังเก่าแก่เหมือน
 เมืองดพบุรี และเมืองสุวรรณภูมิ เมืองสุโขทัย ถึงเป็นราช
 ธานีไม่นานเท่าเมืองสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา เพราะฉะนั้น
 ของโบราณที่เมืองจึงมีน้อยกว่า ๔ เมืองนั้น แต่ที่ว่าโบราณ

พระพุทธรชินราชอยู่ที่ทิศตะวันตก วิหารพระพุทธรชินส์ห้อยทิศ
เหนือ วิหารพระศาสดาอยู่ที่ทิศใต้ วิหารทอง ๔ ทิศนัยงบริบูรณ์
อยู่ตามแบบเดิมแต่วิหารพระพุทธรชินราชหลังเดียว และมีบาน
ประตูประดับมุกฝีมือช่างกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระเจ้าบรม
โกศทรงสร้างมอักษรวารก้อยเป็นสำคัญ วิหารพระพุทธรชินส์ห้อย
กับวิหารพระศาสดานเดิมหักพังหมด พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ แต่เด็กกว่าเดิมและ
โปรดให้ปั้นพระพุทธรูปแทนพระพุทธรชินส์ห้อย และพระศาสดา
(ซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ) ไว้ในวิหารนั้นด้วย วิหารหลวงทิศตะวัน
ออกนัยงหักพังเหลือแต่ผนังอยู่จนบริบูรณ์ อยู่ทาง ทิศตะวัน
ออกเฉียงเหนือ นอกจากที่กล่าวมาข้างมอหารและพระเจดีย์ออก
มาก แต่ไม่เป็นสิ่งสำคัญ

ตำนานพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินส์ห้อย

มีเนื้อความในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรี
ธรรมไตรปิฎกซึ่งสร้างเมืองพิษณุโลกนั้น ทรงดำริจะสร้าง
พระพุทธรูป ๓ พระองค์ ให้ช่างสุโขทัยกับช่างเชียงใหม่ ช่วย
กันปั้นหุ่นพระพุทธรูปนั้น แล้วเททองสัมฤทธิ์ หล่อเมื่อ ณ

วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีจอ (ประมาณว่าใน
 ในปีจอ พ.ศ. ๑๙๐๗) ดำรงเรียบร้อยแต่ ๒ พระองค์ คือ
 พระพุทธชินสีห์กับพระศาสดา แต่พระพุทธชินราชนั้นคือ
 หาดายทรงจึงดำริว่า แล้วเอาเศษทองที่หล่อหล่อพระพุทธรูป
 ๓ พระองค์นั้น หล่อเป็นพระพุทธรูปขนาดน้อยไว้อีกพระองค์ ๓
 จึงเรียกกันว่า “พระเหล็ล” ประดิษฐานไว้ในกุฎที่ใต้ต้น
 โพธิ์สามเต่า ซึ่งปลูกไว้ตรงที่หล่อพระพุทธรูป ๓ พระองค์นั้น
 กุฎพระเหล็ลนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ปฏิสังขรณ์ครั้งทรงผนวชเป็นสามเณร ได้ตามเสด็จสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลก ต่อมาถึงรัชกาล
 ที่ ๕ เมื่อทรงหล่อจำลองของพระพุทธชินราชมาเป็นประธานวัด
 เบญจมาบพิตร โปรดให้ปลูกต้นโพธิ์ตรงที่หล่อออกคนหนึ่ง
 ต่อต้นโพธิ์สามเต่าลงมาข้างใต้ แล้วทรงหล่อพระเหล็ลออก
 องค์ ๓ แต่โปรดให้ประดิษฐานไว้ให้ราษฎรบูชา ณ เมือง
 ดับแด

ลักษณะของพระพุทธชินราชกับพระพุทธชินสีห์ แม้
 พิจารณาดูในบัดนี้เห็นได้ว่า เล็กเอากลักษณะที่งามในแบบ

อย่างพระพุทธรูปสี่ซอกทัยกับเซียงใหม่มาปรุณต์มกัน ดมดั่ง
 ความที่กล่าวในพงศาวดารเหนือ จึงงามหาที่เปรียบมิได้ แต่
 พระคำสดานนดิักษณะต่างไป สดงดีย์ว่าจะหล่อมาต่อชั้นหลัง
 มิใช่ฝีมือช่างเดียวกัน ถึงในจดหมายเหตุเก่าซึ่งกล่าวถึงสมเด็จพระ
 เติงพระราชบิดาครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่ได้จนไปสมเด็จพระ
 พระนามแต่พระพุทธรูปกับพระพุทธรูปสี่ซอกได้กล่าวถึง
 พระคำสดาไม่ แต่พระพุทธรูปทั้ง ๓ พระองค์นั้นประดิษฐาน
 อยู่ในวัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลก ด้วยกัน มาตลอดเวดากว่า
 ๕๐๐ ปี จนถึงรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ จะเป็นปีใดไม่
 ปรากฏ วิหารพระคำสดาหักพัง จึงมีผู้เชิญพระคำสดาดงมา
 กรุงเทพ ฯ เติมไว้ที่วัดบางอ้อข้างแขวงจังหวัดนนทบุรี ถึง
 รัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติเมื่อยังเป็นพระ
 ยาศรีพิพัฒน์ เชิญไปไว้วัดประตูแขวงจังหวัดนนทบุรี ครั้น
 รัชกาลที่ ๔ โปรดให้เชิญมาไว้ที่มณฑลหน้าพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ
 ต่อมาทรงสร้างพระวิหารที่วัดบวรนิเวศ แล้วโปรดให้เชิญพระ
 คำสดาไปประดิษฐานไว้ในวิหารนั้นสืบต่อมาจนบัดนี้ พระพุท
 รุปลี่ห้อยที่วัดมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก จนรัชกาลที่ ๓

วิหารปรักหักพัง กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพจึงโปรด
ให้เชิญมากรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ประดิษฐานไว้ใน
วัดบวรนิเวศ ซึ่งพระองค์ทรงสร้าง เดิมไว้ที่มุขหลังพระอุโบสถ
ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวชเป็นเจ้าอาวาส
วัดนั้น จึงโปรดให้เชิญมาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถสืบมา
จนบัดนี้

วัดวิหารทอง

วัดวิหารทองเป็นวัดใหญ่อีกวัดหนึ่ง ในเมืองพิษณุโลก
อยู่ทางฝั่งตะวันตก เยื้องกับวัดมหาธาตุหนึ่งหนึ่ง วัดนี้เดิม
มีพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ยืนสูง ๓๘ ศอก เมื่อ
รัชกาลที่ ๓ เห็นจะเป็นเพราะด้วยวิหารหักพัง พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เชิญลงมากรุงเทพฯ ทรง
สร้างวิหารประดิษฐานไว้ในวัดสระเกศ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘
ถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระเนตรนิมิตพระนามว่า พระอัยสุวรรณ์ศรี
สุคตทศพลญาณบพิตร แต่ที่วัดวิหารทองเดิมนั้นหักพังหมด
แต่ยังเหลือแต่ผนัง

วัดจุฬามณี

วัดจุฬามณีอยู่ริมฝั่งตะวันออกใต้เมืองพิษณุโลกลงไป
 ทางเรือ ตึก ๘ กิโตเมตร วัดนี้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 ทรงสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๗ สร้างตรงที่เมืองเดิมแต่ทรงซ่อม
 แปลงเทวดสถานของซ่อมเป็นพระปรางค์ระหว่างพระอุโบสถกับ
 พระวิหารหลวง ครั้นสร้างเสร็จแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘ สมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถ ทรงพระราชดำริทูลเกล้าฯ ออกทรงผนวช
 อยู่ทิววัดจุฬามณี ๘ เดือนกับ ๑๕ วัน จึงได้ตามผนวช ยังมีโคก
 ถมดินกับรอยก่ออิฐอยู่แห่งหนึ่งทางริมหน้าต่อนหน้าวัดข้างฝ่าย
 เหนือเหนือจะเป็นที่ปลูกพระตำหนักทรงผนวช ของสมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถ ปรางค์อยู่จนบัดนี้ และมีมณฑปพระ
 พุทธบาทอยู่ในวัดจุฬามณีนอกแห่งหนึ่ง มีคฤหาสน์ ๒
 รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จเรื่องทพระบรมไตร-
 โลกนาถทรงสร้างวัดจุฬามณี และที่เสด็จผนวชตั้งกล่าวว่ามี
 แล้วกล่าวความต่อไปว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๒ สมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชได้โปรดให้เอาผ้าไตรรอยพระพุทธบาท ณ เขาสุวรรณ
 บวรพตแล้วจำลองรอยพระพุทธบาทลงแผ่นศิลาไปประดิษฐาน

ไว้

ท

คำ

ด

ที่

พ

พ

พ

ราช

ห

จ

ทรง

ไว้ ณ วัดจุฬามณี

พระราชวังเมืองพิษณุโลก

พระราชวังเมืองพิษณุโลกอยู่ทางฝั่งตะวันตก ข้างใต้ โรง
 ทหารเดยวณยมสระข้างพระราชมนเทียรกับเนินดิน และมี
 ค่ายเทพารักษ์ที่พวกชาวเมืองไปรบชวปรางอยู่ตั้งอันหามี่ไม่
 ถัดแต่เจ้าพระราชาธิบดี ซึ่งครองกรุงศรีอยุธยาได้เคยประทับอยู่
 ที่พระราชวังนหลายพระองค์คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 พระองค์หนึ่ง สมเด็จพระรามาธิบดีที่สองพระองค์หนึ่ง สมเด็จพระ
 บรมราชาหน่อพุทธางกูรพระองค์หนึ่ง (เข้าใจว่าสมเด็จพระ
 พระไชยราชาธิราชด้วยพระองค์หนึ่ง) สมเด็จพระมหาธรรม
 ราชาราชพระองค์หนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชพระองค์
 หนึ่ง รวมเป็น ๖ พระองค์ด้วยกัน แต่ชนเจ้าเมืองเห็นจะตง
 จวนอยู่ทอน

สระแก้ว

สระแก้วอยู่นอกเมืองพิษณุโลก ทางด้านตะวันออก คือ
 ตรงที่บริเวณสถานีรถไฟบดิน เดิมมีสระและเห็นจะมีตาหนัก



เบนทประพาดของเจ้านายทครองเมืองพิษณุโลก คด้าย ๆ กับ
 ด้ระประทมวทกรงเทพ ฯ น และวาเป็นททาพิชธรงต้นาน
 เวตามชยชนะชาคักถวย เวตาเมื่อก่อนทำทางรถไฟยังมีด้ระ
 และเกาะกตางด้ระเหลดออยพอเห็นเป็นเคาบาง
 ของโบราณในเมืองพิษณุโลกมีตั้งตำคัญคิงพวรรณามา

หอสมุดสาขารังท่าพิชัย

พิมพ์ ร.พ. อักษรนิติ
 โทร. 20371 ถนนวิสุทธิกษัตริย์ บางขุนพรหม พระนคร.
 หน่อ อิศวรรักษ์ ผู้พิมพ์โฆษณา
 17/ 3/96.